

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

POLITICAL PARTIES AND PARTY SYSTEMS INSTITUTIONALIZATION: CATEGORICAL APPARATUS AND METHODOLOGY OF RESEARCH

Лешаніч М.І.,

*здобувач кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті схарактеризовано методологію дослідження процесів інституціалізації політичних партій і партійних систем. Розмежовано такі поняття, як політична і правова інституціалізація політичних партій і партійних систем. Констатовано, що політична і правова інституціалізації – це різні форми одного процесу. Вказано основні напрями правової регламентації діяльності політичних партій: 1) визначення місця та ролі політичних партій у суспільстві та державі; 2) порядок створення та розпуску політичних партій; 3) забезпечення ефективної участі у виборчих процесах; 4) фінансування політичних партій.

Акцентовано на необхідності розрізняти інституціалізацію партій та інституціалізацію партійних систем. Перший процес створює базу, з якої розпочинається другий, але в другому важливу роль відіграє інституціалізація інтеракцій між партіями. Підкреслено, що інституціалізація партійної системи – це процес, за допомогою якого моделі міжпартійної конкуренції і взаємодії стають звичайним, повсякденним, передбачуваним явищем, стабільним у часі.

Виокремлено і охарактеризовано основні критерії інституціалізації політичних партій і партійних систем. До критеріїв інституціалізації політичних партій віднесено: 1) електоральну участь (характер, частота); 2) низький рівень виборчої волатильності (нестійкість, мінливість партійних уподобань виборців); 3) сприйняття виборів як легітимного способу зміни влади, наявність вільних і конкурентних виборів, в яких політичні партії беруть активну участь; 4) укоріненість партії в суспільстві (вік, соціальне коріння); 6) відносний рівень автономії.

До критеріїв інституціалізації партійних систем віднесено такі: високий ступінь довіри громадян до політичних партій; стабільну міжпартійну конкуренцію; низький рівень волатильності; адаптивність партійної системи; наявність політичних партій на регіональному рівні.

Обґрунтовано використання емпіричних методів для вивчення процесу інституціалізації партійних систем (індекси ефективного числа партій, волатильності, націоналізації партійної системи).

Ключові слова: інституціалізація, політична партія, партійна система, інституціалізація політичної партії, інституціалізація партійної системи, критерії інституціалізації.

The article describes the methodology of research the processes of political parties and party systems institutionalization. Such concepts as political and legal institutionalization of political parties and party systems are distinguished. It has been proved that political and legal institutionalization are different forms of one and the same process. The main directions of legal regulation of the activities of political parties have been specified as well: 1) determining the place and role of political parties in society and the state; 2) the order of creation and dissolution of political parties; 3) ensuring the effective participation in electoral processes; 4) financing political parties.

Emphasis has been placed on the need to distinguish between the institutionalization of parties and the institutionalization of party systems. The first process is forming the basis, initiating the beginning of the second one. Within the limits of the second process, the institutionalization of the interactions between parties plays an important role. It is emphasized that the institutionalization of the party system is the process by which models of inter-party competition and interaction become commonplace, everyday, predictable, and stable over time.

The basic criteria for the institutionalization of political parties and party systems have been distinguished and characterized. The criteria for the institutionalization of political parties include: 1) electoral participation (nature, frequency); 2) low level of electoral volatility (volatility of party preferences of voters); 3) the perception of elections as a legitimate way of changing the power, the availability of free and competitive elections in which political parties are actively involved; 4) the rootedness of the party in society (age, social roots); 6) relative level of autonomy.

The criteria for the institutionalization of party systems include: a high degree of public confidence in political parties; stable inter-party competition; low volatility; adaptability of the party system; the presence of political parties at the regional level.

The usage of empirical methods for studying the process of institutionalization of party systems (indices of effective number of parties, volatility, nationalization of party system) is substantiated.

Key words: institutionalization, political party, party system, political party institutionalization, party system institutionalization, institutionalization criteria.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення особливостей еволюції і функціонування партійних систем у сучасних політиях. Партійні системи виступають як зв'язуюча ланка держави і гро-

мадянського суспільства, як важливий механізм вирішення конфліктів і протиріч.

Важливими є знання про специфіку процесу інституціалізації партійних систем, їх укорінення у суспільній свідомості та політичних практиках.

Потребують уточнення детермінанти та критерії процесу інституціалізації, категоріальний апарат дослідження, оскільки нерідко процес інституціалізації політичних партій і партійних систем отожднюють з правовим змістом (або ж у сутність процесу інституціалізації вкладають лише правовий зміст). Це також актуалізує предметне поле нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання становлення і розвитку політичних партій і партійних систем висвітлюються як у зарубіжній, так і у вітчизняній політичній науці. Одним із напрямів таких досліджень є вивчення процесів інституціалізації політичних партій і партійних систем. Серед праць зарубіжних дослідників цих процесів можна виділити наукові доробки Ю. Гайворонського [15], Г. Голосова [23], К. Джанди [11], А. Дюгурової [19], Б. Ісаєва [6], Р. Гудіна [1], С. Левицького [18], С. Майверінга [13], С. Хантінгтона [16] та інших. У їхніх роботах охарактеризовані сутнісні ознаки процесів інституціалізації політичних партій і партійних систем, чинники впливу на вказані процеси, критерії їх оцінки.

Серед вітчизняних дослідників вказана проблема досліджувалась у працях Т. Бевз [10], Г. Зеленько [9], А. Колодій [12], М. Кармазіної, А. Мелешевича [22], Ю. Остапця [21], Ю. Якименка та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри наявність наукових праць з цієї теми, вважаємо, що дане питання потребує комплексного дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета наукової статті – охарактеризувати методологічні засади дослідження процесу інституціалізації політичних партій і партійних систем. Для досягнення мети автором поставлені такі завдання: 1) розмежувати та визначити сутність понять «інституціалізація політичної партії» та «інституціалізація партійної системи»; 2) дослідити детермінанти та критерії інституціалізації політичних партій і партійних систем; 3) показати можливі напрями застосування емпіричних методів дослідження для вивчення інституціалізації політичних партій і партійних систем.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для дослідження інституціалізації партійних систем необхідно визначити такі основні категорії, як «партійна система», «інституціалізація», «інституціалізація політичних партій», «інституціалізація партійної системи».

Поняття інституту тісно пов'язане з системними уявленнями про суспільство і політичну сферу, оскільки призначення інституту полягає у виконанні певних функцій, що забезпечують інтеграцію громадського і політичного цілого. Характеризуючи політичні інститути, зазначимо, що важливим є питання про можливість констру-

ювання соціально-політичної реальності шляхом проектування. У даному контексті міститься відповідь на запитання про можливість цілеспрямованого впливу на процеси інституціалізації політичних партій і партійних систем. Р. Гудін вважає, що інститути змінюються з трьох важливих причин. По-перше, випадково, тобто у зв'язку з непередбачуваними обставинами. По-друге, інститути можуть змінюватись еволюційно, коли ті з них, які належним чином задовольняють певні потреби, виживають в результаті дії відбіркового механізму. По-третє, причиною змін інститутів можуть бути наміри стратегічно діючих політичних агентів [1, с. 77]. Третя причина – це не що інше, як конституційна інженерія.

На нашу думку, до вказаних вище причин можна додати четверту, також не менш важливу, котра пов'язана з соціальними потрясіннями (соціальні революції, зміни політичних режимів тощо). Саме такі потрясіння у 2004 та 2014 рр., наприклад, привели до кардинальних змін у якісному складі партійної системи України.

У політології можна виокремити два погляди на можливість управління соціально-політичною реальністю через реформу політичних інститутів. Відповідно до першого з них у науці накопичений значний досвід вивчення політичних інститутів, форм правління, виборчих систем, щоб мати можливість займатися соціально-політичним проектуванням (М. Дюверже, Дж. Сарторі, Ф. Херменс). Згідно з другим поглядом інститути не конструюються, а еволюціонують. Наявні інститути є вираженням глибинних соціальних факторів. Тобто історичне й інституційне минуле країни є обмежувальним принципом політичних і виборчих реформ (Ф. фон Хаек, Х. Екстейм) [2, с. 84–85].

На нашу думку, істина міститься у поєднанні історичного досвіду і політичного реформування. Ідеальної моделі політичної системи, партійної системи, форми правління не існує. Політичні актори мають впливати на перетворення дійсності як відповідь на виклики соціального середовища.

Коли говорять про систему, припускають наявність елементів, міжелементних зв'язків і породженої ними цілісності, тобто системної якості. До головних ознак системи відносимо такі: наявність взаємопов'язаних елементів; між елементами присутні змістовні зв'язки; самі елементи володіють стійкістю, а система – структурною впорядкованістю; система відрізняється відомою самостійністю, автономністю і виокремленістю відомою середовища, цілеспрямованістю функціонування [3].

Необхідно підкреслити, що систему характеризує не тільки взаємозв'язок системоутворюючих елементів між собою, а й тісний зв'язок і єдність системи з оточуючим середовищем.

З позиції системного підходу актуальною є дефініція Т. Шмачкової, яка під партійною системою розуміє контури політичного простору, складеного з незалежних елементів (партій). Цей простір визначається їх кількістю, параметрами (чисельність виборців, тип внутрішньої структури), а також коаліційними можливостями [4, с. 228].

У сучасній політичній науці існує два основних підходи до визначення партійної системи, які пов'язані з її відношенням до оточуючого середовища. Сутність першого підходу полягає в тому, що партійну систему визначають не тільки як взаємини між партіями, а й як відносини партій з державою та іншими політичними інститутами країни. Прихильники цього підходу включають у визначення партійної системи взаємозв'язок партій з різними політичними, громадськими інститутами, а також взаємодію між партіями та громадянами держави, інтереси яких покликані представляти партії. Іншими словами, у визначення партійної системи включається середовище, що оточує партійну систему. Даний підхід, на наш погляд, можна позначити як розуміння партійної системи в широкому сенсі слова, за якого партійна система характеризується не тільки взаємовідносинами самих партій, а й їх взаємодією з державою та іншими елементами політичної системи, а також з громадянами.

Сутність другого підходу полягає в тому, що партійна система розглядається як взаємовідносини між партіями без включення в поняття партійної системи зв'язків з іншими політичними та громадськими інститутами. У визначення партійної системи не включається середовище. Даний підхід можна окреслити як розуміння партійної системи у вузькому сенсі слова. Партійна система являє собою сукупність відносин між наявними політичними партіями з питань боротьби за владу або співпраці, впливу на владу та її здійснення.

Представником даного підходу є М. Дюверже. На його думку, в кожній країні протягом тривалого періоду кількість партій, їхня внутрішня структура, ідеологія, відносні розміри, альянси, типи опозиції набувають певної стабільності. Цей стабільний ансамбль і утворює систему партій. Під партійною системою М. Дюверже розумів всі партії країни, що діють на основі відносно стабільних зв'язків [5].

М. Дюверже вважав, що партійна система формується в результаті взаємодії численних і комплексних факторів, серед яких можна виділити загальні та специфічні. До загальних він відносив соціально-економічні, ідеологічні та технічні. До специфічних – вплив політичного режиму та виборчої системи [6, с. 277–278].

Ми вважаємо, що партійну систему можна визначити як наявну в країні сукупність партій, їх взаємовідносини і взаємозв'язки у вигляді кон-

курентії чи співпраці, які сприяють утворенню ефективного зворотного зв'язку між суспільством і державою. Партійна система являє собою інституційну систему (порядок) наявних в країні політичних партій.

Перейдемо до розгляду понять «інституціалізація», «інституціалізація політичної партії» та «інституціалізація партійної системи».

У загальному вигляді під інституціалізацією розуміється процес формування якихось нових державних і громадських інститутів як стійких форм організації діяльності людей, а також процес закріплення норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, яка здатна діяти заради задоволення суспільної потреби. Інституціалізація – процес утворення набору правил, що задають контекст людського співіснування і взаємодії [7, с. 20]. Створення інститутів, їх зміцнення, стабілізація і вкорінення в суспільстві – це сукупність подій, які прийнято іменувати інституціалізацією [8, с. 20–21].

Отже, інституціалізація – це процес, результатом якого є поява інституту, у нашому випадку – політичних партій і партійних систем. Крім того, інституціалізацією може бути закріплення, вкорінення і стабілізація вже наявних інститутів у суспільстві. Поняття «інституціалізація» передбачає закріплення певної практики або галузі суспільних відносин у вигляді закону, соціальної норми, прийнятого порядку.

Процес інституціалізації політичних партій можна трактувати як перетворення політичних партій із звичайної асоціації у повноцінний конституційно-правовий інститут. Інституціалізація політичних партій – це визнання їх необхідності, позитивності, функціональності як владою, так і суспільством [6, с. 112].

Інституціалізація політичних партій проявляється, по-перше, у конституюванні, тобто включенні до конституції основних принципів статусу політичних партій, по-друге, у законодавчій інституціалізації, внаслідок якої правове становище партій набуває подальшого регулювання у законі [9, с. 206].

До основних завдань правової інституціалізації політичних партій, на думку Т. Бевз, слід віднести: 1) юридичне закріплення і уточнення статусу політичних партій, їх ролі і місця в політичній системі; 2) досягнення правовими засобами організаційної стійкості політичних партій і їх активної участі в політичному житті; 3) визначення порядку взаємодії партій з органами державної влади й іншими суспільними об'єднаннями; 4) створення умов, що забезпечують контроль держави за діяльністю політичних партій [10, с. 35].

Таким чином, головними, на нашу думку, є такі напрями правової регламентації діяльності політичних партій: 1) визначення місця та ролі полі-

тичних партій у суспільстві та державі; 2) порядок створення та розпуску політичних партій; 3) забезпечення ефективної участі у виборчих процесах; 4) фінансування політичних партій.

Часто інституціалізація політичних партій безпосередньо пов'язується тільки з їх правовим оформленням і регулюванням. При цьому необхідно враховувати той факт, що партія – це політичний інститут. Отже, поняття інституціалізації політичних партій має ширше значення, яке включає в себе і процес створення інституту політичної партії. Таким чином, некоректно ототожнювати правове регулювання діяльності політичних партій з їх інституціалізацією. Політична і правова інституціалізації – це різні форми одного процесу. Під правовою інституціалізацією політичних партій розуміється процес формування державою нормативних типів її діяльності, а під політичною інституціалізацією – процес їх структурно-функціонального становлення та розвиток у ролі таких об'єднань, що мають власні системні якості як політичні інститути. За словами К. Джанди, інституціалізація партій – це ступінь, з яким партія матеріалізується в щось конкретне в суспільній свідомості, в результаті чого вона існує незалежно від власних лідерів, регулярно залучаючись до значущих моделей поведінки [11, с. 95].

Тобто вести мову про політичну партію як повноцінний політичний інститут, на думку Г. Зеленько, можна лише за умови, якщо партія бодай з різною результативністю (стає парламентською або залишається поза парламентом) виконує типові для політичної партії функції. Це проявляється у її взаємодії з різними політичними акторами, інститутами, у ставленні (рівні довіри) до партій з боку громадян, а також у суто формальних ознаках – партійній інфраструктурі, чисельності тощо [9, с. 208].

До головних функцій політичних партій, які роблять їх інституціалізованими структурами, ми відносимо боротьбу за владу у представницьких органах шляхом участі у виборах та участь у виконавчих органах влади для реалізації виборчих програм. Якщо ж партія не виконує цих головних функцій, то про неї можна говорити як про субінститут або псевдоінститут.

Що стосується аналізу інституціалізації політичних партій і партійних систем, то українська дослідниця А. Колодій робить певні застереження. По-перше, не можна ототожнювати інституціалізацію з близьким, але не ідентичним поняттям стабілізації, особливо якщо останню розуміють просто як тривале існування певних партій та/чи партійних блоків. Інституціалізація – значно ширше поняття. Вона неможлива без визнання та поціновування певної практики чи організації суспільством. По-друге, інституціалізацію не можна розуміти як формалізацію партій, їх офіційне визнання шляхом реєстрації та легалізації.

Необхідно брати до уваги формальну та неформальну інституціалізацію, їх можливий збіг або, навпаки, різновекторність, коли юридично встановлені демократичні правила утворення і функціонування партій (як і будь-яких інших організацій та установ) нівелюються під тиском визнаних у впливових суспільних середовищах неформальних правил гри протилежного змісту. По-третє, потрібно розрізняти інституціалізацію партій та інституціалізацію партійних систем. Перший процес створює базу, з якої розпочинається другий, але в другому важливу роль відіграє інституціалізація інтеракцій між партіями. Отже, ці процеси не є тотожними [12, с. 136].

Інституціалізація партійної системи розпочинається з існування взаємодії між партіями. При інституціалізації партійної системи взаємини між партіями повинні бути реальними. Це може проявлятися у співпраці, суперництві, конкуренції, боротьбі між партіями, утворенням коаліцій, неформальних домовленостей (наприклад, не критикувати один одного під час виборчої кампанії тощо). Крім того, інституціалізація партійної системи знижує невизначеність політичних результатів (ідеться про прогнозованість суспільно-політичних процесів).

Одними з перших учених, які зробили спробу визначити поняття «інституціалізація партійних систем», були С. Мейнверінг і Т. Скаллі (1995 р.). Вони визначили інституціалізацію партійної системи як «процес, за якого партії стають стабільними і впливовими, якщо не універсально прийнятними. Політичні актори формують очікування і відповідну поведінку, засновану на припущенні, що наявні в даний час загальні риси і норми організації переважатимуть і в найближчому майбутньому» [13, с. 87].

Таким чином, інституціалізацію партійної системи можна визначити як процес, результатом якого є не тільки становлення політичних партій як повноцінного інституту політичної системи, але й набуття стійкості (інституціональності) відносин і зв'язків між самими партіями. Я. Пляйс вважає: «Будівля ефективної партійної системи, що представляє собою сукупність наявних у країні легальних партій, не може бути побудована, якщо в ній немає необхідного будівельного матеріалу (будівельних блоків). Звідси випливає, що без партій, які якраз і являють собою ці будівельні блоки, не може бути й мови про зведення партійної системи. Характерним атрибутом інституціалізації партійної системи є стабільність правил і норм, які зумовлюють діяльність політичних партій та міжпартійну конкуренцію. Інституціалізація партійної системи – це процес, за допомогою якого моделі міжпартійної конкуренції і взаємодії стають звичайним, повсякденним, передбачуваним явищем, стабільним у часі» [14, с. 22]. У такий

спосіб утворюється структура результатів електоральної конкуренції, яка характеризується такими параметрами, як розмір (кількість партій в парламенті) і форма (сила партій і конфігурація правлячої коаліції). Якщо така структура відтворюється протягом декількох електоральних циклів, то таку партійну систему можна визнати консолідованою (або ж інституціалізованою) [15, с. 142].

Аналізуючи процеси інституціалізації політичних партій і партійних систем, слід зупинитись на вивченні їх критеріїв. Саме поняття «критерій» можна визначити як ознаку, на підставі якої проводиться оцінка, аналіз, порівняння, виявляється ступінь розвитку того чи іншого явища або процесу. На практиці критерій не може мати жорсткий, однозначний характер, адже існує фактор ймовірної зміни умов. Критерій повинен бути досить розгорнутим, включати в себе певні компоненти, одиниці виміру, які дозволять немов би заміряти межі соціально-політичної дійсності. Крім того, не можна судити про інституціалізацію політичних партій і партійних систем за одним критерієм. Потрібно застосовувати сукупність критеріїв, яка зможе дати справедливу оцінку політичній дійсності.

Щоб виділити критерії інституціалізації партійних систем, необхідно спочатку зробити аналіз критеріїв інституціалізації політичних партій, оскільки процес інституціалізації партійної системи включає в себе інституціалізацію політичних партій. Але в реальності досить складно чітко розмежувати критерії інституціалізації політичних партій і критерії інституціалізації партійних систем, адже це один процес. Зазначимо, що критерії можуть мати умовний характер, оскільки одні категорії можуть бути частиною інших.

С. Хантінгтон, який вивчав інституціалізацію політичних інститутів, виділяє чотири критерії даного процесу:

– адаптивність (як функціональна, так і за викликами середовища). Що більш адаптивною є організація, то вищий рівень її інституціалізації, і навпаки. Адаптивність являє собою набуту характеристику політичної організації, яка залежить від впливу навколишнього середовища і віку організації. Чим більше вимог надходить від навколишнього середовища і чим старша організація, тим вона більш адаптивна;

– складність (вона визначається наявністю різних елементів, підсистем і функцій, які забезпечують стабільність). Чим складніша організація, тим вищий рівень її інституціалізації. Організація, яка переслідує багато цілей, краще здатна адаптуватися до втрати будь-якої однієї з цілей, ніж організація, що переслідує одну мету;

– автономія (існування незалежно від інших соціальних груп). Автономія – це структурна незалежність партії від інших інститутів і організацій, що діють всередині або за межами країни;

– згуртованість (злагоженість роботи елементів всередині даної організації). Чим більше згуртована організація, тим вищий рівень її інституціалізації, і навпаки [16, с. 109–114].

Ці критерії можна віднести як до інституціалізації політичних партій, так і партійної системи загалом. Слід зазначити, що критерії С. Хантінгтона є універсальними і такими, які складно піддаються вимірюванню.

Питання виокремлення критеріїв інституціалізації партій і партійних систем досліджувались у працях таких відомих вчених: Р. Роуза і Т. Макі, В. Рендела, А. Мелешевича, С. Майнверінга і Т.Р. Скаллі, К. Джанди та інших.

Наприклад, Р. Роуз і Т. Макі вважають: «партія інституціалізована, якщо приймала участь у більше, ніж у трьох національних виборах. Якщо партія не змогла цього досягти, її не можна назвати такою, що зміцнилася. Вона ефемерна». Таким чином, як критерій інституціалізації можна брати участь партії у виборах, а також частоту цієї участі. При цьому партія повинна не просто брати участь у виборах, а мати змогу подолати загороджувальний бар'єр / набрати відповідну кількість голосів виборців [17].

Як бачимо, даний критерій чітко відслідковується, але одного критерію для визначення рівня інституціалізації замало. Наприклад, якщо взяти цей критерій для України, то ми отримаємо парадоксальну ситуацію – практичну відсутність інституціалізованих політичних партій.

До критеріїв інституціалізації політичних партій на основі аналізу вказаних джерел можна віднести: 1) електоральну участь (характер, частоту); 2) низький рівень виборчої волатильності (нестійкість, мінливість партійних уподобань виборців); 3) сприйняття виборів як легітимного способу зміни влади, наявність вільних і конкурентних виборів, в яких політичні партії беруть активну участь; 4) укоріненість партії в суспільстві (вік, соціальне коріння); 5) системність, пристосованість політичної партії до навколишнього середовища, до вимог, що надходять ззовні; 6) відносний рівень автономії (незалежність від інших соціально-політичних груп); 7) рівень організації та внутрішню узгодженість (згуртованість) партій (міцну організаційну структуру, внутрішню організацію); 8) частоту змін в керівництві партії, а звідси й наявність розколів; 9) чисельність партії, рівень партійної ідентифікації громадян; 10) деперсоналізацію партії, сприйняття партії як цілого в свідомості людей, а не як лідерської організації; 11) наявність відповідної нормативно-правової бази, яка забезпечує належним чином функціонування політичних партій.

Отже, на думку С. Левицького, інституціалізація політичної партії відбулася, якщо партія має широку соціальну опору, сприймається в сус-

пильній свідомості як єдине ціле та здатна безперервно протягом трьох національних виборів брати участь у електоральному процесі і досягати успіхів. Таким чином, інституціалізація політичної партії демонструє високий рівень її цінності в суспільстві [18, с. 85].

Розглянемо критерії інституціалізації партійних систем. Російська дослідниця А. Дюгурова у своїй дисертаційній роботі виокремила такі критерії [19].

Першим критерієм є ставлення населення до політичних партій (довіра / недовіра, підтримка / відсутність підтримки з боку населення). На наш погляд, цей критерій є головним, адже переважно саме від підтримки з боку населення залежить процес успішної інституціалізації партійної системи. Довіру / недовіру з боку населення можна позначити як ціннісний критерій.

Другим критерієм інституціалізації партійної системи є наявність взаємовідносин між політичними партіями. Відзначимо, що даний критерій має важливе значення для інституціалізації партійної системи. Партія не може і не повинна існувати сама для себе, оскільки важливі відносини партій між собою, а також з громадянами і державою.

Наступним критерієм інституціалізації партійної системи виступає міжпартійна конкуренція, взаємодія партій між виборами. Інституціалізовані партійні системи характеризуються стійкою міжпартійною конкуренцією. Оскільки інституціалізація партійної системи – це процес, то політичні партії повинні змагатися, конкурувати і взаємодіяти одна з одною постійно. Конкурентна боротьба за право виражати інтереси громадян, а також бути носієм політичної влади – це важливий механізм ефективного функціонування партій і партійних систем.

Як четвертий критерій можна визначити наявність зворотного зв'язку між суспільством і державою. Партійна система виступає як посередник між владою і громадянами, виконує зворотний зв'язок між «входом» і «виходом» політичної системи (схема Г. Алмонда).

П'ятий критерій – це системність. Системність передбачає наявність центрального елемента (центру), а також лівих і правих, можливо лівоцентристських і правоцентристських партій. За розвинутої партійної системи партії повинні бути різні.

Шостий критерій інституціалізації партійної системи – стабільність складу учасників (критерій представленості або репрезентативності). Вказаний критерій вимірюється індексами ефективної кількості парламентських та електоральних партій. Постійна сталість учасників політичного процесу в країні говорить про сформовану в ній партійну систему. Підкреслимо, що інституціалізація партійної системи залежить не тільки від кількості партій, які змагаються на виборах, а й від стабіль-

ності, з якою партії набирають голоси від виборів до виборів. Чим менше змінюється частка голосів, яку отримує партія, тим вище рівень інституціалізації партійної системи. Якщо у виборах беруть участь нові політичні партії, а електорат перетікає від партії до партії, то тоді існує високий ступінь нестабільності, мінливості (волатильності). Інституціалізація за таких умов не відбувається. Цей критерій за наявності електоральних даних може бути прорахований за допомогою індексів волатильності (М. Педерсен) та ефективної кількості партій (М. Лааксо – Р. Таагапера).

Наступним (сьомим критерієм) інституціалізації виступає адаптивність партійної системи (зовнішня і внутрішня). Різні зміни як в навколишньому середовищі, так і в самій політичній організації неминучі для партії. Показником адаптивності виступає можливість подолання труднощів, викликів середовища (введення пропорційної системи, підвищення загороджувального бар'єру тощо), а також середній вік політичних партій. Чим вищий вік партій, тим вищий рівень інституціалізації партійної системи і її стабільності.

Восьмий критерій – наявність політичних партій на регіональному рівні (мережа регіональних і місцевих підрозділів). Політичні партії, які досягли порівняно високого рівня інституціалізації, здатні переносити на регіональний рівень свої досягнуті в загальнонаціональному масштабі успіхи. Якщо політичній партії вдається створити в регіоні мережу місцевих відділень, то це означає, що вона володіє значним організаційним потенціалом. Для більшості ж українських партій властива слабка розвиненість не тільки місцевих підрозділів, але і регіональних. Вказаний критерій вимірюється індексом націоналізації партійної системи.

Таким чином, критеріями інституціалізації партійної системи є ставлення населення до політичних партій, зв'язаність (наявність взаємовідносин), міжпартійна конкуренція і взаємодія між виборами, наявність зворотного зв'язку між суспільством і державою, системність, стабільність складу учасників, адаптивність партійної системи, наявність політичних партій на регіональному рівні, а також додатковий критерій – кількість політичних партій.

С. Мейнверінг і М. Торкел вважають, що інституціалізовані партійні системи характеризуються чотирма такими вимірами (регулярно повторювані зразки міжпартійних змагань, міцне партійне коріння у суспільстві, легітимність у очах виборців і прихильників, наявність твердих партійних організацій) [12, с. 136].

Слід зазначити, що представлені критерії інституціалізації політичних партій і партійної системи тісно взаємопов'язані. За успішної інституціалізації партійна система повинна відповідати всій сукупності виділених критеріїв.

Процес інституціалізації партійних систем є досить складним і піддається впливу комплексу різних взаємопов'язаних факторів, які можуть сприяти процесу становлення партійної системи, а можуть, навпаки, ускладнювати його. Головним підсумком процесу інституціалізації партійної системи є утворення стійкості відносин і зв'язків між самими партіями, а також міжпартійної конкуренції.

Отже, аналізуючи особливості інституціалізації партійної системи України, ми будемо використовувати критерії, які можливо виміряти за допомогою математичних методів, а також ті, які підтверджуються емпіричними даними (результати опитування громадської думки, дані про чисельність, організаційну структуру партій тощо). Російська дослідниця О. Сироткіна, наприклад, вважає, що найважливішим індикатором інституціалізації партійних систем є якість (конфігурація географії голосування) і рівень (процентний показник) електоральної підтримки, який демонструється протягом декількох електоральних циклів поспіль [20, с. 88–91]. До такого висновку авторка приходять на основі того, що з електоральною участю партії вона пов'язує її стійкість, довіру до неї громадян, здатність до адаптації, укоріненість у суспільстві. Ідеться про те, що електоральний критерій сам собою вже є комплексним критерієм.

Методологія дослідження, запропонована нами, буде незавершеною без емпіричних методів аналізу. Емпіричні методи дослідження є важливим дослідницьким інструментарієм вивчення процесу інституціалізації політичних партій і партійних систем. У контексті дослідження процесів інституціалізації політичних партій і партійних систем вони можуть ефективно використовуватися для такого: а) вивчення впливу виборчих систем на партійні системи (індекси пропорційності / диспропорційності виборчих систем Р. Гюнтера та М. Галлахера); б) визначення ефективної кількості електоральних та парламентських партій (індекси М. Лааксо – Р. Таагапери, Г. Голосова); в) характеристики неусталеності уподобань електорату (індекс М. Педерсена); г) визначення ступеня фракціоналізації парламенту (індекс Д. Рає); г) дослідження рівня націоналізації політичних партій і партійних систем (індекси Г. Голосова, М. Джонса та С. Мейнверінга) [21, с. 22–47; 22; 23].

Використання вищевказаних та інших емпіричних показників дозволяє виміряти, оцінити низку показників розвитку політичних партій і партійних систем, які вказують на особливості їх інституціалізації.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У загальному вигляді під інституціалізацією розуміється процес формування якихось нових державних і громадських інститутів як стійких форм організації діяльності людей. Інституціалізація – це процес, результатом якого є поява, формування інституту, а також закріплення, укорінення і стабілізація вже наявних інститутів у суспільстві.

Процес інституціалізації політичних партій можна трактувати як перетворення політичних партій із звичайної асоціації на повноцінний конституційно-правовий інститут. Політичну інституціалізацію партій необхідно відрізнити від правової інституціалізації. Попри те, що вони тісно переплітаються, вони представляють різні сторони процесу інституціалізації.

Необхідно також розрізнити інституціалізацію політичних партій і інституціалізацію партійної системи. Інституціалізація політичних партій не обов'язково приводить до інституціалізації партійної системи в цілому. Інституціалізація партійної системи – це процес більш складний і багатогранний, що вимагає певного часу для успішної реалізації. Головним підсумком процесу інституціалізації партійної системи є утворення стійких відносин і зв'язків між самими партіями, а також міжпартійної конкуренції.

Аналіз інституціалізації політичних партій і партійної системи можливо здійснювати за допомогою певних критеріїв. До головних критеріїв слід віднести: 1) електоральну участь (характер, частоту); 2) низький рівень виборчої волатильності (нестійкість, мінливість партійних уподобань виборців); 3) сприйняття виборів як легітимного способу зміни влади, наявність вільних і конкурентних виборів, в яких політичні партії беруть активну участь; 4) укоріненість партії в суспільстві (вік, соціальне коріння); 5) ставлення населення до політичних партій (довіру / недовіру і підтримку / відсутність підтримки з боку населення); 6) наявність стійких відносин між партіями (міжпартійну конкуренцію); 7) націоналізацію партійного впливу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Goodin R. Institutions and their design. *The Theory of Institutional Design*. Cambridge. 1966. P. 75–102.
2. Кынев А., Любарев А. Партии и выборы в современной России: эволюция и деволюция. Москва : Фонд «Либеральная миссия», 2011. 792 с.
3. Шабров О.Ф. Партогенез и партийные системы: параметры, классификация, российская реальность. *Социология власти*. 2006. №1. С. 15–37.
4. Шмачкова Т.В. Мир политических партий. *Политические исследования*. 1992. № 1, 2. С. 226–233.
5. Дюверже М. Политические партии / пер. с франц. Москва : Академический Проект, 2000. 538 с.
6. Исаев Б.А. Теория партий и партийных систем : учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 2008. 367 с.
7. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях. *Политические исследования*. 2002. № 2. С. 18–35.
8. Зазнаев О.И. Вторая молодость «долгожителя»: концепт «политический институт» в современной науке. *Проблемы политической науки*. Казань : Центринновац. технологий, 2005. 235 с.
9. Зеленько Г. Співвідношення процесів правової та політичної інституціалізації політичних партій: українська практика. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 205–221.
10. Бевз Т. Інституціоналізація політичних партій як процес. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2011. № 3 (53). С. 31–45.
11. Джанда К. Сравнение политических партий: исследование и теория. *Современная сравнительная политология* : хрестоматия. Москва : Московский общественный научный фонд, 1997. С. 84–143.
12. Колодій А. Багатопартійність і демократизація: висхідні та низхідні тренди в роки незалежності. *Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 24–25 листопада 2011 р. Київ : ІПіЕНД, 2012. С. 133–149.
13. Mainwaring S., Scully T. R. Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. Stanford University Press, 1995. 578 p.
14. Пляйс Я. Партии и партийные системы в современной России. *Власть*. 2003. № 12. С. 19–24.
15. Гайворонский Ю. Консолидация партийных систем в контексте трансформации электорального пространства и политических режимов. На примере стран Балканского региона. *Полития*. 2014. № 2. С. 141–154.
16. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 436 с.
17. Rose R., Mackie T.M. Do Parties Persist or Fail? The Big Trade-Off Facing Organizations .When Parties Fail: Emerging Alternative Organizations / Ed. by K. Lawson and P.H. Merkl. Princeton : Princeton University Press, 1988.
18. Levitsky S. Institutionalization and Peronism: The Concept, the Case and the Case for Unpacking the Concept. *Party Politics*. Vol. 4. № 1. 1998. P. 77–92.
19. Дюгурова А. Институционализация партийной системы в Российской Федерации : дисс. ... канд. полит. наук : 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии». Казань, 2011. 161 с.
20. Сироткина Е. Институционализация партийной системы: измерение на основе устойчивости политической поддержки партий. *Вестник Пермского университета. Серия «Политология»*. 2014. № 4. С.87–104.
21. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України. *Серія "Studia Regionalistica"*. № 8 ; НДІ політичної регіоналістики ; ДВНЗ «Ужгородський національний університет» ; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород : ПП Данило С.І., 2014. 256 с.
22. Meleshevich A. Party Systems in Post-Soviet Countries: a Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia and Ukraine. New York : Palgrave Macmillan, 2007.
23. Голосов Г., Григорьев В. Национализация партийной системы: российская специфика. *Политическая наука*. 2015. №1. С.128–156.